

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (1): 77-110

Ya'kub Afvî ve Netîcetü't-Tefâsîr Adlı Eserindeki Tefsir Metodu

The Exegetical Method in his Work Netîcetü't-Tefâsîr and Ya'kub Afvî

Emine ARABACI

Kardemir Kız AİHL Meslek Dersleri Öğretmeni

eminearabaci@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0001-2345-6789

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 26.11.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 22.06.2020
Yayın Tarihi / Published : 22.06.2020
Yayın Sezonu : Haziran
Pub Date Season : June

Atıf/Cite as: ARABACI, Emine. "Ya'kub Afvî ve Netîcetü't-Tefâsîr Adlı Eserindeki Tefsir Metodu". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 / 1 (Haziran 2019): 77-110 .

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

Ya'kub Afvî ve *Netîcetü't-Tefâsîr* Adlı Eserindeki Tefsir Metodu *

Öz

Bu çalışmada Ya'kub Afvî'ye ait *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* adlı eser incelenmiştir. 17.yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başlarında yaşamış olan Ya'kub Afvî vaiz, âlim ve Celvetî şeyhidir. Öncelikle Afvî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında birinci el kaynaklara ulaşılarak bilgi verilmekte ardından müellifin eseri Kur'ân ilimleri ve Tefsir metodolojisi açısından tahlil edilmektedir. Müellif hattı esas alınan bu eserin dilbilimsel ve tasavvufî yönden öne çıktığı görülmektedir. Eserde rivâyet ve dirayet metodunun kullanıldığı, yazarın vaiz olması hasebiyle yer yer vaaz üslûbundan istifade ettiği görülmektedir. Âyetleri, âyetler, hadisler, sahâbe ve tâbiîn kavli, Arap şiiri, kırâat vecihleri ve israiliyyatla açıklamış olması eserin rivâyet yönüne işaret etmektedir. Sarf, nahiv, belâgat, fikhî, kelâmî ve tasavvufî değerlendirmeleri ise dirayet yönünü ifade etmektedir. Tasavvufî bağlamda âyetlerden ahlakî, itikadî ve uhrevî açıdan hisseler çıkarması, kulluk sanatının inceliklerine nüfuz etmesi, eseri özgün bir miras kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ya'kub Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, Kur'ân, Celvetî, Yusuf Sûresi.

The Exegetical Method in his Work *Netîcetü't-Tefâsîr* and Ya'kub Afvî

Abstract

In this paper, a work called *Netîja Tafasir fi Sura Yusuf*, has been studied. The work belongs to the analyst Ya'kub Afvî who is the sheik of Jalvetî lived in the late of 17th and in the beginning of 18 th centuries. In the first part of the study, extensive information about the life and works of Afvî Efendi is given by reaching the main sources. In the secont part, *Netîja Tafasir fi Sura Yusuf* the work of writer s analyzed in terms of the science of, Quran and the methodology of tafsir. It is largely seen that linguistic and sufistic evaluations take part in the work that is in the form a manuscript. It is necessary to emphasize the educational view of this work in which sermon style sometimes is used. Basically, it can be said that the analyst has used the method of story and wisdom. Afvî Efendi has interpreted the verses of the Quran with the information of other verses, hadiths, the companions of the prophet Muhammed and the word of Tabiin, Arabic poem, the styles of reading and isrâilî knowledge. Sarf, rhetoric, fiqhî, kalami and mysticism express the direction of acumen. In Sufistic context, the fact that he shares the moral, clandestine, and spiritual aspects of the verses, his penetration into the subtleties of the art of servitude makes the work a unique legacy.

Keywords: Tafsir, Ottoman, Ya'kub Afvî, *Neticet al-Tafasir*, Quran, Calwati, Yusuf Surah.

*Bu makalede Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Ya'kub Afvî ve *Tefsir Anlayışı: Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf Bağlamında* adıyla hazırladığımız Yüksek Lisans tezimizden istifade edilmiştir.

Giriş

Hız. Peygamber dönemiyle başlayan vahyi anlama gayreti onun vefatından sonra da hız kesmeden devam etmiştir. İslâm coğrafyasının genişlemesi, Arap olmayan milletlerin İslâm'a girmesi dolayısıyla farklı kültürlerle karşılaşılması, farklı metotların geliştirilmesine sebep olmuştur. Asr-ı saâdetten itibaren kesintisiz olarak yapılan çalışmaların bir halkasını da Osmanlı dönemi tefsir faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu dönem tefsir literatürü¹ incelendiğinde müstakil tefsir eserlerine nazaran şerh, hâşiye türü² eserler ile sûre tefsirlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Sûre tefsirlerinde ise Fâtiha sûresi başta olmak üzere Yâsin, İhlâs, Fetih, Tekâsür, Duhâ, Duhân, Mülk, Nebe ve Yûsuf gibi sûreler üzerine çalışıldığı görülmektedir.³ Bizim çalışmamız da Yûsuf sûresi tefsirlerinden⁴ mutasavvıf ve müfessir Ya'kûb Afvî Efendi'ye ait olan *Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf* adlı eser üzerinedir. İşârî yönü daha belirgin olmakla beraber rivayet ve dirayet yönünden de zengin olan bu eser üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Tefsir ile ilgili külliyatın incelenmesi neticesinde elde edilen malûmat, yazıldığı döneme ışık tutması açısından ehemmiyet taşımakla beraber şimdi ve gelecekle ilgili çalışmalara yol göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bu meyanda çalışmada öncelikle müfessirin hayatı hakkında malumat verilerek ardından eserin telifi, kaynakları, muhtevası ve yöntemi ortaya konulup, tefsir ilmi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

1.Ya'kûb Afvî'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

İstanbul'un Topkapı semtinde (1089/1678) yılında dünyaya⁵ gelen Şeyh Ya'kûb

¹ Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası", *Dîvân İlmi Araştırmalar* 1/ 6, (1999): 258-299; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan XIXVI. Asrın Sonuna Kadar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 93.

² Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzil Hâşiyesi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 31-81.

³ Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları Kuruluştan XIXVI. Asrın Sonuna Kadar*, 94-96; Abay, *Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası*.

⁴ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde yirmi kadar Yûsuf sûresi tefsiri kaleme alınmıştır. bk. Emine Arabacı, *Yakup Afvî ve Tefsir Anlayışı: Netîcetü't-Tefâsîr fi Sûreti Yûsuf Bağlamında* (Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2018),16-17.

⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342), 1: 201; Ahmet Ateşyürek, *Yakup Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003), 12; Muhammed Abay, "Osmanlı Dönemi Müfessirleri," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1992), 164. ; Mehmed Ünal, "Afvî Yâkub," Erişim: 1 Mayıs 2018, <https://islamansiklopedisi.org.tr/afvi-yakub>; Hür Mahmut Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," *Uluslararası Aziz Mahmud Hüddâyî Sempozyumu* 2, (İstanbul: 2005) 281-282.

b. Şeyh Mustafa el-Celvetî,⁶ Afvî lâkabıyla meşhur olmuştur.⁷ Kaynaklarda Ya'kub Gafûrî Efendi,⁸ Ya'kub b. Mustafa Fenâî Amâsî er-Rumî el-Celvetî,⁹ Şeyh Ya'kub b. Şeyh Mustafa Fenâî İskenderî er-Rûmî el-Hanefî el-Celvetî,¹⁰ el-Uzvî,¹¹ el-Gafûrî,¹² el-Afrî¹³ olarak anıldığı görülmektedir. Ayrıca Celvetî tarikatının Selâmiyye koluna mensup olduğu için "es-Selâmî" mahlâsıyla da tanınmaktadır.¹⁴ Amasyalı olan¹⁵ Ya'kub Afvî Efendi, ilim tahsiline küçük yaşta babasından başlamış, aklî ve naklî ilimleri zamanın değerli âlimlerinden tahsil etmiştir.¹⁶ Hanefî mezhebi fıkhnın ve tefsîr ilminin inceliklerine vâkıf olmuş, böylece XVIII. yüzyılda medrese tahsili yapan şeyhler arasında yer almıştır.¹⁷ Afvî Efendinin edebî yönüne dair elimize ulaşan malûmat olmamasına rağmen zamanının şair şeyhleri arasında zikredilmektedir.¹⁸

Üsküdar'daki Valide Sultan Camii, Selâtin camileri, Şehzâde camilerinde bir süre vaizlik yapmıştır.¹⁹ Bilecikli Şeyh Osman Efendi'nin (ö.1140/1728) Üsküdar Çavuş deresi yakınındaki Celvetî dergâhına intisab etmiştir.²⁰ Şeyh Osman Efendi'ye halife olup onun vefatı sebebiyle Hüdâyî asitanesinde on beşinci postnişin olarak hizmet etmiştir.²¹

İstanbul'da (1149/1736) senesinde vefat eden Afvî Efendi'nin kabri, Karaca Ahmed türbesinden İnadiye'ye inen Gündoğumu Caddesi üzerinde, sol tarafta, dokuzuncu adada yer almaktadır.²²

⁶ Ya'kub Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa nr.19,132a; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn: Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 2: 547; Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabîyye ve'l-Mu'arrebbe*, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1928-1930), 2: 1344-1345.

⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 12.

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1996), 4: 649.

⁹ Zirikli, *el-A'lam*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 8: 202.

¹⁰ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 547.

¹¹ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 476.

¹² Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1864), 2: 200; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4: 649.

¹³ Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabîyye ve'l-Mu'arrebbe*, 2: 1344-1345.

¹⁴ Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 13.

¹⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201.

¹⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201.

¹⁷ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 640.

¹⁸ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 660.

¹⁹ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerhi Esmâr-ı Ebrâr*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi, 2005), 3: 23.

²⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4: 649.

²¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4: 649.

²² Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkub Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 45-114.

1.2. Eserleri

Afvî Efendinin mükteşebatına bakıldığında eserlerini dînî alanda verdiği ve eserlerinin daha çok vaaz ve irşad amaçlı olduğu görülmektedir. Eserlerinin çoğunluğunu Arapça olarak kaleme alan Afvî Efendi, kendine has üslûbuyla istifade ettiği kaynakları, eserlerinin başında veya hâtîme bölümünde zikrettiği gibi metin içindeki iktibaslarının da kaynağına işaret etmiştir. Müellifin kaynaklarda yer alan eserleri şunlardır:

Hediyetü's-Sâlikîn:²³ Asitaneye şeyh olan Yâ'kub Afvî, sâliklerin tarikat hususunda eksikleri olduğunu görünce Celvetî tarikatının sülûkünü beyan etmek için bu eseri telif etmiştir. Üç bölümden oluşan eserde divançe teşkil edecek mahiyette ilahiler bulunmaktadır.²⁴ Mehmed Gülşen Efendi tarafından 1331/1913 yılında Bahriye Matbaası'nda bastırılan eserin bir adet yazma nüshası tespit edilmiştir.²⁵ Eser, Hür Mahmut Yücer tarafından latinize edilmiştir.²⁶

Hulâsatü'l-Beyân fî Mezhebi'n-Nu'mân ²⁷ Ebû Hanîfe'yi tanıtmak amacıyla telif edilen eser, İki bölüm ve bir hâtîmeden oluşmaktadır.²⁸ Eserin dili Arapçadır. 2 Cemâziye'l-evvel 1148'de tamamlandığı belirtilen eserin müstensihî Hasan Efendizâde Mehmed Azîz'e ait bir nüshasına ulaşılmıştır.²⁹

Tuhfetü'l-Vü'âz fî Nehci'l-İtti'âz:³⁰ Doksan dokuz bölümden müteşekkil olan eserin dili Arapçadır. Vaaz ve nasihat amacıyla kaleme alınmıştır. Her birinin başlığı bir âyet olmak üzere cennet-cehennem, helâl-haram gibi birbirinden

²³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202; İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Hayreddin Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202.

²⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4: 649.

²⁵ Yâkub Afvî, *Hediyetü's-Sâlikîn*, H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr.20715.

²⁶ Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 28-301.

²⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 4: 131; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202.

²⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Yücer, "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı," 281; Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 24-25.

²⁹ Yâkub Afvî, *Hulâsatü'l-Beyân fî Mezhebi'n-Nu'mân*, H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 392/3.

³⁰ Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 25.

bağımsız birçok konu ele alınmaktadır.³¹ Eserin tespit edilen tek nüshası bulunmaktadır.³²

Hediyyetü'l-Vü'âz:³³ Her âyet bir bölüm başlığı olmak üzere kırk iki bölüm olarak telif edilen eserin dili Arapçadır. Eser (1331/1718) yılında kaleme alınmıştır. Vaaz üslûbuyla Hz. Muhammed'in fazileti, üç ayların önemi gibi birbirinden bağımsız birçok konu kaydedilmiştir.³⁴ Eserin tam olarak bir tek nüshasına ulaşılmıştır.³⁵

Kenzü'l-Vâizîn:³⁶ Vaaz ve nasihat içerikli olan eser Afvî Efendi'nin vaazlarından oluşmaktadır.³⁷ Bu eserin Afvî Efendiye ait nüshadan istinsah edilmiş olan yazmaları bulunmaktadır.³⁸

el-Vesîletü'l-Uzmâ ilâ Hazerti'l-Müctebâ:³⁹ Beş baktan oluşan eseri Afvî Efendi, 11 Şevval 1147 (6 Mart 1735)'de tamamlamıştır.⁴⁰ Hz. Muhammed'e salât getirmenin önemi ve fazileti eserin genel konusunu teşkil etmektedir.⁴¹ Tespit edilebilen istinsah edilmiş iki nüshası bulunmaktadır.⁴²

Lem'a-i Nûrâniyye fi-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye:⁴³ Cemâziyelevvel ayınının 25. günü 1144 (25 Kasım 1736) yılında tamamlanan eser, Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) beyitlik şiirine yazmış olduğu şerhten

³¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Yücer, “Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı,” 281; Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 25.

³² Yâkûb Afvî, *Tuhfetü'l-Vü'âz fi Nehci'l-İttîâz*, H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 623.

³³ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202.

³⁴ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi,” 45; Ateşyürek, *Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 30; Ünal “Afvî Yâkub, 38.

³⁵ Yâkûb Afvî, *Hediyyetü'l-Vü'âz*, H. Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr.336.

³⁶ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; *Kehhâle Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4: 131; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202.

³⁷ Çakır, “Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi,” 57-59.

³⁸ Yâkûb Afvî, *Kenzü'l-Vâizîn*, Süleymaniye Kütüphanesi. Hz. Nasûhî Dergâhı, nr.160; Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur Halk Kütüphanesi, nr. 177; Konya Bölge yazma Eserler Kütüphanesi, Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi, 2788/11.

³⁹ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202.

⁴⁰ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr.285/3624.

⁴¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202.

⁴² Yâkûb Afvî, *el-Vesîletü'l-Uzmâ ilâ Hazerti'l-Müctebâ*, H.Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr.392; Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye,nr. 746.

⁴³ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 20.

oluşmaktadır.⁴⁴ Sâliklerin hallerinden bahsedilen birinci bölüm, âlem ve hazerâtu hams⁴⁵ tabirlerinin irdelendiği ikinci bölüm ve Hüdâyî'nin beş beyitlik şiirinin açıklandığı üçüncü kısım olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Üçüncü bölümde özellikle aşk ve muhabbetin önemine vurgu yapılmaktadır.⁴⁶ Eserin istinsah edilmiş 5 yazma nüshası tespit edilmiştir.⁴⁷

el-Mefâtiḥ ale'l-Mesâbih:⁴⁸ Afvî Efendi eseri dokuz ayda tamamladığını kaydetmektedir. ⁴⁹ Müellif nüshasının 2. cildi mevcuttur. Müellif nüshasının birinci cildini İbn Melekzâde Muhammed b. İzzeddin'nin *Şerhu Mesâbihi's-Sünen* adlı eserinin hamşine kaydettiğini ancak temize çekemediğini zikretmiştir.⁵⁰

İlhâkât ale't-Tecelliyât:⁵¹ Hüdâyî'ye ait olan *Tecelliyât* adlı eserin mukaddimesine yapılan ilâvelerden oluşmaktadır.⁵² Bu eseriyle Hüdâyî Celvetî anlayışında tecellilerin yazılması geleneğini başlatmıştır.⁵³

Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf: Afvî Efendi'nin Yûsuf sûresi üzerine yazdığı tefsirdir. Aşağıda eser hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

2. Netîcetü't-Tefâsîr'in Telifi, Kaynakları ve Üslubu

2.1. Telifi

Dili Arapça olan eserin müellif nüshası, Süleymaniye Kütüphanesine bağlı, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Hafız Ahmet Paşa Koleksiyonu, 19

⁴⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4: 649.

⁴⁵ Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 116.

⁴⁶ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 45; Ateşyürek, "*Yakub Afvî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*," 30.

⁴⁷ Yâkûb Afvî, *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye*, H.Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr.392, 269/3; Süleymaniye Kütüphanesi,Hacı Mahmud Efendi, nr. 2919; Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kanardağ, nr.110/1; Koyunoğlu Kütüphanesi, Türkçe El Yazmaları, nr.11183.

⁴⁸ Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202.

⁴⁹ Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb AfvîEfendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 59.

⁵⁰ Yâkûb Afvî, *el-Mefâtiḥ ale'l-Mesâbih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, nr. 357,1b.

⁵¹ Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4:649; Necdet Yılmaz, "Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi' Şeyh Tayini," *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, ed. H. Kâmil Yılmaz, (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 21-22 Mayıs 2005), 98.

⁵² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 202; Çakır, "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi," 62.

⁵³ Necdet Tosun, "Aziz Mahmut Hüdâyî'in Tecelliyât İsimli Eseri ve Tasavvufta Ruhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği," *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, 225.

numarada yer almaktadır. Nesih türünde telif edilmiştir. Tek bir cilt halinde yüz otuz iki varak olup her bir sayfasında 32 satır mevcuttur. Siyah mürekkeple kaleme alınan eserde âyetler kırmızı mürekkeple kaydedilmiştir. Ayrıca Afvî Efendi "وسب" kelimesi,⁵⁴ "سورة يوسف مكية" tabiri,⁵⁵ "بعد" ifadesi⁵⁶ "منها",⁵⁷ "اعلم"⁵⁸ sözcüğünü, "حكى" lâfzını,⁵⁹ "شعر" kelimesini⁶⁰, "قطع"⁶¹ ve "بيت" ifadesini⁶² kırmızı mürekkeple yazmıştır. Eserin ferağ kaydında⁶³ Afvî Efendi, bu yazmayı Muharrem ayının son çarşamba günü ikindiden sonra hicrî 1133 yılında tamamladığını belirtmektedir. Ayrıca bu kitabın Üsküdar'daki Hüdâyî asitanesinde vaaz olarak tedris edilmesi ise aynı yılın Şâban ayının 26'sında tamamlanmıştır.⁶⁴ Eserin ismi müellif hattında yer almamaktadır. Matbu olan nüshalarda ve çeşitli kaynaklarda *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* olarak zikredilmektedir.⁶⁵ Hâtîme kısmında eserin yazarı "Ya'kûb b. Şeyh Mustafa el-Celvetî" olarak kaydedilmiştir.⁶⁶

Afvî Efendi eserin dibâcesinde, işârî yorumlarla beraber güvenilir müfessirlerin görüşlerini meczeden, rivâyet ve dirâyet gibi çeşitli alanları da ihtiva eden ayrıca hisse ve nûktelerin de bulunduğu bir tefsîr kaleme alma gayesinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁷

Eserin müellif hattı dışında matbu nüshaları da mevcuttur. Matbu olan bu nüshaların müellif hattından birçok yönden farklı olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, Köprülü Âsım Bey Kütüphanesi, 15. numarada bulunan eserde sayfalar, çerçevlenmiş iç ve dış bölüm olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Çerçevlenmiş iç kısımda Osmanlıca metinler mevcuttur. Ancak müellif hattında bu metinlerin olmadığı görülmektedir. Müellif nüshasında eserin

⁵⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1b.

⁵⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1b.

⁵⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1b.

⁵⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 20a, 21b, 22a, 22b, 25a, 29a, 29b, 36a, 38a, 48b,49a, 51a,

⁵⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6b, 7a, 11b, 13a, 14a, 105b, 122a.

⁵⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 7b,13b, 17b, 17b, 27a, 56a, 73a, 99a, 103b,112a, 124a.

⁶⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 16a, 21a, 25b, 29b,30a, 33a, 36a, 38b, 41a, 46b, 47b, 48b, 51a, 58a, 84a, 90a, 91b, 99b.

⁶¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 41a, 59b, 92b, 123b.

⁶² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 17b, 25b, 46a, 46b, 76a, 123a, 131b.

⁶³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 132a.

⁶⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 132a.

⁶⁵ *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf*, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Âsım Bey, nr. 15, 2.

Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 201-202; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 547; Zirikli, *el-A'lam*, 8: 202; Serkis, *Mu'cemü'l-Matbû'âti'l-Arabîyye ve'l-Mu'arreb*, 2: 1344-1345; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 4: 131; Abay, "Osmanlı Dönemi Müfessirleri," 164.

⁶⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 132a.

⁶⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1b.

kaynakları arasında Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (ö. 1111/1699) *Tibyân* adlı eseri zikredilmemiştir. Matbu olan nüshada ise *Tibyân*, kaynaklar kısmına dâhil edilmiş ve sıkça bu esere atıflar yapılmıştır. Ayrıca "kavlühû" ifadesiyle başlayan cümlelerle Şeyhzâde'den (ö.950/1543-1544) sıkça iktibasta bulunulmuştur. Ancak müellif hattında zikredilen bu müfessire, isim belirtilerek atıfta bulunulmamıştır.

2.2. Üslubu

Afvî Efendi eserin dibacesinde hamdele ve salveleden sonra eseri kaleme alma amacına değinmiştir. Yûsuf sûresinin faziletine dair malumat vererek sûrenin nâzil olmasına sebep olan faktörleri resmetmek adına nüzul sebepleri ile ilgili rivayetleri ayrıntılı biçimde zikretmiştir. Ayrıca sûrenin Mekkî oluşu âyet ve harf sayısını da kaydetmiştir. Hem rivâyet hem de dirâyet yöntemini kullanan Afvî Efendinin kimi zaman vaiz kimi zaman mutasavvıf kimliğinin tesirleri, eserin genelinde hissedilmektedir. Müellif genel olarak âyetleri bölerek kırmızı mürekkeple telif etmiş, Kur'an kavramlarının kökenini, yapısını, birbiriyle olan anlam ilişkilerini açıklayan geniş dilbilimsel tahlillere yer vermiştir. Zaman zaman kavram anlamları ve âyetlerin yorumları için diğer müfessir ve âlimlerin görüşlerine de değinerek okura geniş perspektif çizerek onu farklı görüş ve ihtimallerden haberdar etmiştir. Manaları öncelikle Kur'an içinde aramanın gerekliliğine binaen konuyu daha güzel açıklamak, meramını daha iyi ifade etmek veya kendi görüşünü desteklemek için âyetlerden istifade etmiştir. Müellif âyetlerin yanı sıra hadis, şiir, beyt, kıta, hikâye zikretmekte ve birçok İsrâiliyat içeren rivâyete de yer vermektedir. Müellifin tefsirini farklı kılan özelliklerden biri dikkati çekmek, önemli olduğunu ifade etmek ve düşünmeye sevk etmek amacıyla "اعلم" lafzını kullanmasıdır. Birkaç âyeti tefsir eden müellifin "من الحصص" tabirini kullanarak bu âyetlerden hisseler çıkarması da onun eserinin en belirgin özelliklerindedir. Ayrıca bu başlıkla bir hisse çıkaran Afvî Efendi diğer maddeler için "منها" ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeleri kullanarak âyetlerden dersler çıkaran Afvî Efendi hayata ve Ahirete dair öğüt ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu ise eserin bir gayesinin de vaaz ve irşad olduğu ve buna uygun bir metodun izlendiğini göstermektedir. Eserin önemli özelliklerinden biri de âyetlerin zâhirî anlamlarıyla beraber "واذا ارید والتفسير الانسي" başlığı kullanılarak işârî yorumlarının da zikredilmesidir. Bu minvalde sembolik bir anlatım söz konusudur. Kıssada her karakter tasavvufî bir kavramla ilişkilendirilmiştir.

2.3. Kaynakları

Eseri kaleme alırken kırâat, lügat, sarf, nahiv, belâgat, kelâm, fıkıh ve hadis gibi alanlarda birçok esere müracaat eden Afvî Efendi, eserinin son kısmında da

bunu dile getirmiştir. Müellif, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*,⁶⁸ Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Gayb*,⁶⁹ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*, Ebû Hafs Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) *et-Teyzîr fi't-Tefsîr*,⁷⁰ Ebu'l-Leys'in (ö. 373/983) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Uyûnü'l-Mesâ'il*⁷¹ adlı eserlerinden, Mahmûd b. Ebi'l-Hasen b. el-Hüseyn en-Nîsâburî (ö. 553/1158'den sonra) *Îcâzü'l-Beyân 'an Me'âni'l Kur'ân*, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Meâlimü't-Tenzîl*,⁷² Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'Akli's-Selîm*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhîd*, İmam Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*,⁷³ Şeyhzâde Muhyiddin Kocevî'nin (ö. 950/1543) Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* ine yazmış olduğu haşiye, Ali b. Muhammed el-Hâzî'nin (ö. 741/1341) *Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*, adlı eserinden ve bazı güvenilir vaaz kitaplarından da istifade etmiştir. Eserin kaynakları kısmında yer alan Zemahşerî, Nîsâburî, Ebüssuûd, Ebû Hayyan, *Tefsîru Lubâb*, Şeyhzâde, Sa'dî Çelebî'ye isim belirterek atıfta bulunmamaktadır. Lakin müellif, Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767),⁷⁴ Kurtubî (ö. 671/1273)⁷⁵ ve Kelbî (ö. 146/763)⁷⁶ gibi müfessirlerin isimlerini eserin kaynakları kısmında zikretmediği halde onlardan isim belirterek iktibasta bulunmaktadır.⁷⁷ Ayrıca bazı konularda Afvî Efendi'nin eseriyle Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin (ö.981/1562) *Tefsîru Sûreti Yûsuf* adlı eseri arasında ortak metinlerin olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler Mustafa b. Şaban Sürûrî'den nakledilmiş olabileceği gibi başka bir ortak metinden iktibas edilmiş olabilir.⁷⁸

3.Tefsir Anlayışı

3.1. Kur'an İlimleri

3.1.1. Müteşâbihu'l-Kur'ân

⁶⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6a, 13b, 24b.

⁶⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8b, 9b, 67a, 98a, 99a.

⁷⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 1b, 4a, 6a, 11b,12b,13a, 14a, 14b, 15b, 16b, 17b, 18a, 19a, 20b, 25a, 63a, 70a, 98a, 115a, 118a, 120b, 121b, 122a, 125b, 126a, 129a.

⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 115a.

⁷² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 104b.

⁷³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3a, 4a, 5b, 7b, 9a, 12b, 17a, 22b, 35b, 36b, 37b, 38a, 39b, 62a, 66a, 100b, 101b, 122b, 127b.

⁷⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 9b, 18a, 32a, 40a, 97b,112b, 114b.

⁷⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6a, 7a, 8b.

⁷⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 32a.

⁷⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6a, 7a, 8b.

⁷⁸ Muslihiddin Mustafa b. Şaban Sürûrî, *Tefsîru Sûreti Yûsuf*, Ötüken İl Halk Kütüphanesi, nr.787, 11a, 34a, 37b, 82b.

Afvî Efendi müteşâbihin te'vili hususunda selefi görüşü benimsemektedir. Eserinde müteşâbih kavramını “Müteşâbih, hakikatine iman etmekle birlikte ondan muradın ve hükmün ne olduğu kıyamet gününden önce bilinemeyen şeydir.” diye tanımlamıştır. Çünkü müteşâbih imtihan içindir. Yazar bu bağlamda Fahreddin er-Râzî'nin görüşüne değinmektedir. Râzî'ye göre müteşâbih Hz. Peygamber tarafından malûmdur. Sahâbenin geneli ve ehl-i sünnet de böyle düşünmektedir. Yâ'kub Afvî müteahhirunun bu hususutaki görüşlerine de yer vermektedir. Onlara göre rüsuh sahibi âlimler müteşâbihin anlamını bilmektedir. Çünkü Kur'ân'ın nâzil olmasının hikmeti kulların onu anlamaları ve faydalanmalarıdır. Bazı âyetleri sadece Allah'ın biliyor olması kötü niyetliler tarafından kullanılabilir. Afvî Efendi müteşâbih hususunda farklı görüşleri ortaya koyduktan sonra iki farklı anlayışı uzlaştırma yolunu benimsemektedir. Nitekim ona göre bu hususta mevcut olan ihtilaf izafidir. İlimde rüsuh sahibi olanların müteşâbihi bilmelerinden kasıt onun te'vilini bilebilmeleridir. Müteşâbihin bilinemeyeceğini düşünenler ise esasında onun hakikatinin bilinemeyeceğini kastetmektedirler.⁷⁹

3.1.3. Vücûh ve Nezâir

Vücûh, harf ve hareke yönünden aynı kelimelerin Kur'an'da ayrı yerlerde ayrı anlamlara gelmesine⁸⁰, nezâir ise harf ve hareke bakımından aynı lâfızların ayrı yerlerde aynı anlamı ifade etmesine denilmektedir.⁸¹

Ya'kub Afvî, sûrede yer alan bazı lâfızların vücûhuna yer vermektedir. Nitekim müfessire göre sûrenin “Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahrette de benim sahibimsin. Beni Müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!” (Yûsuf, 12/101) âyetinde geçmekte olan “وَلِيّ” lâfzı yardımcı, velim anlamına gelmektedir. Müfessir, bu kavramın ve onun çoğulunun, Kur'ân'da, Rab,⁸² ilâhlar,⁸³ çocuk,⁸⁴ garib,⁸⁵ sahib,⁸⁶ kayyım,⁸⁷ küfürde yardım,⁸⁸ İslâm'da yardımlaşma,⁸⁹ nasihat⁹⁰ gibi on ayrı manada

⁷⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 2a.

⁸⁰ Bedreddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Mektebetü't Dâru't-Turas, 2006.), 2: 194.

⁸¹ Celaleddin Divlekçi, “Fîruzâbâdi'nin Kur'an İlimlerine Dair Görüşleri,” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29/4 (2017): 1-32; Mustafa Karagöz, “Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci” *Bilimname Dergisi*, 14/1 (2008): 7-33.

⁸² En'am, 6/4.

⁸³ Ankebut, 29/41.

⁸⁴ Meryem, 19/5.

⁸⁵ Bakara, 2/107.

⁸⁶ Kehf, 18/17.

⁸⁷ Bakara, 2/282.

⁸⁸ Mâide, 5/51.

⁸⁹ Tevbe, 9/71.

⁹⁰ Nisa, 4/144.

kullanıldığını dile getirmektedir.⁹¹ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ise bu ilme dair yazdığı eserde “*الْمَوْلَى*”⁹² lafzını gurup “*عصبة*” olarak anlamlandırarak bu bağlama bir vecih daha eklemektedir.⁹³

Başka bir örnekte bu sûrenin 78. âyetinde mevcut olan “*كَبِيرًا*” lafzının farklı vecihlerine değinen müellif, ifade edilen âyette bu kelimenin “yaşça büyüklük” anlamını taşıdığını dile getirir.⁹⁴ Ayrıca zikredilen lafzın Kur’ân’da, yedi farklı anlama geldiğini belirtmektedir. Afvî Efendiye göre diğer manaları ise çok⁹⁵, yüce,⁹⁶ uzun,⁹⁷ şiddet,⁹⁸ ilim⁹⁹ ve akıldır.¹⁰⁰ Yalnız Mukâtil b. Süleymân sekiz farklı anlamda kullanıldığını dile getirir.¹⁰¹ Mukâtil, müellifin zikretmiş olduğu vecihlere ek olarak Câsiye sûresinin 32. âyetinde yer alan “*كَبِيرًا*” sözcüğüne “mülk ve sultan”, Yûnus sûresi 71. âyetinde bulunan “*كَبِيرًا*”¹⁰² kelimesine “ağır” anlamını vererek bu bağlamda değerlendirmiştir. Ayrıca Mukâtil, ilim ve akıl manalarını bir vecih olarak aynı madde çerçevesinde işlerken müellif, iki ayrı vecih olarak kabul etmiştir.¹⁰³

3.1.4. Mübhemâtu'l-Kur’ân

İnsan, melek ve cin gibi varlıkların, topluluk veya kabilenin, Kur’ân’da açık olarak değil de ism-i işaretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesine Mübhemâtu'l-Kur’ân denmektedir.¹⁰⁴

Afvî Efendi mübhem birçok lâfzın anlamına yönelik izahlarda bulunmaktadır. Müellif, “Ondan ümitlerini kesince görüşmek üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki: “Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam gelmeme izin

⁹¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 117b.

⁹² Nisâ,4/33, Meryem, 19/5.

⁹³ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve 'n-Nezâ'ir fi 'Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Dübey: Merkezü Cum'a el-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2006), 200-203.

⁹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 92 a-92b.

⁹⁵ Bakara, 2/282.

⁹⁶ Rad, 13/19.

⁹⁷ Mülk, 67/9.

⁹⁸ Furkan, 25/19.

⁹⁹ Şuara, 26/49.

¹⁰⁰ Yûsuf, 12/80.

¹⁰¹ Mukâtil, *el-Vücûh ve 'n-Nezâ'ir*,187-188.

¹⁰² Yûnus,10/71.

¹⁰³ Mukâtil, *el-Vücûh ve 'n-Nezâ'ir*, 187-188.

¹⁰⁴ Celâlüddin Abdurrahman Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2002), 2: 1089-1110; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 136; Zerkeşi, *el-Burhan*, 1: 155; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186.

verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en iyisidir.” (Yûsuf, 12/40). âyetinde mübhem olarak geçen “كبيرهم” lafzının maksadına yönelik izahlarda bulunmaktadır. Yaşça büyükleri olan Rabil veya akılcı olgun olan Yahuda ya da Şem’ûn olabileceğini ifade etmekle beraber görüşler arasında kendi fikrini beyan etmemektedir.¹⁰⁵

Başka bir örnekte ise Ya’kûb Afvî “Kadının akrabasından bir şâhit şöyle şâhitlik yaptı” (Yûsuf, 12/26). âyetinde yer alan “شاهد” lâfzının maksadına yönelik açıklamada bulunmuştur. Ona göre şahid kadının amcasının oğlu hikmetli bir kişi olan Yemliha veya dayısının beşikteki çocuğu olabilir.¹⁰⁶ Şahidin beşikteki çocuk olması hususunda Hz. Peygamberin hadisini delil getirmesi yazarın bu görüşü kabul ettiğini göstermektedir.¹⁰⁷ Rivayete göre beşikte dört kişi konuşmuştur. Bu çocuklardan biri de Yûsuf’u gören kişidir.¹⁰⁸ Müellif isim belirtmeksizin kaydettiği başka bir rivayete göre şahid lafzından maksat, kadının kardeşidir. Yûsuf’un beraati için Allah ona dil şehadetini nasip etmiştir.¹⁰⁹

Örneklerde görüldüğü üzere Afvî Efendi mübhem lafızları açıklama cihetini tercih etmiştir. Ancak bu hususta Mâtürîdî, Kur’ân’da yer alan mübhem ifadelerin açıklanmadan olduğu şekliyle kabul edilmesini gerektiğini savunur. Örneğin Yûsuf sûresinin 46. âyetinde yer alan “كبيرهم” lafzına yönelik yapılan açıklamaları şu şekilde eleştirmektedir. “Ehl-i Te’vîl, yaşça değil de akıl olarak büyükleri olduğunu söylemekte ve bu kişi falanca demektedir. Bazıları “Yahuda”, bazıları da “Şem’ûn” demektedir. Fakat biz bu sözü kardeşlerine kimin söylediğini bilmiyoruz. Bu anlamda büyükleri olduğunu bilmemiz dışında başka bir hususu bilmemize gerek yoktur.”¹¹⁰ Ona göre mübhem şekilde ifade edilen bir husus hakkında bilgi edinebilmek için öncelikle Allah Teâlâ tarafından yapılan başka bir açıklamanın bulunması gerekmektedir.¹¹¹ Afvî Efendi birçok konuda özellikle itikadî hususlarda İmam Mâtürîdî’nin görüşlerini esas alarak diğer görüşleri bu anlamda eleştirmektedir. Ancak mübhem lafızların açıklanması bağlamında sözü edilen imama bu bağlamda hiç atıf yapmamakta onun fikrini zikretmemektedir.

¹⁰⁵ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 92a-92b.

¹⁰⁶ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 42b.

¹⁰⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 43a.

¹⁰⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 2: 538.

¹⁰⁹ Yûsuf, 12/40.

¹¹⁰ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, (İstanbul: Dâru’l-Mizan, 2005-2011), 4: 343.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9: 96.

3.1.5. İ'câzu'l-Kur'ân

Kur'ân'ın i'caz yönleri hususunda Afvî Efendi daha çok Kur'ân'ın nazmı ve te'lifi ile anlamının vakıya uygun olması, yönünde izahlarda bulunmaktadır. Müellif, *تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ* "Bunlar, apaçık (Mübin) Kitab'ın âyetleridir." (Yûsuf, 12/1) âyetinde yer alan "المُبين" kavramı üzerine yapmış olduğu izahlarla bu ilimle ilgili fikrini ifade etmektedir. Ona göre Kur'ân'ın mübin olması mucizeliğinin göstergesidir. Araplar için bir mucize olup onları uyarmanın bir gereği olarak zâhir bir kitaptır. Arapça olarak inmesi Araplar için bir şereftir. Beşer sözü olmayıp Allah katından inen bir vahiydir. Başka bir görüşe göre Kur'ân'ın mübin olması insanların dini konularda ihtiyaç duyduğu haram-helâl, hidâyet-delâlet, hak-bâtil, adâlet-zulüm gibi kavramları beyan etmesidir. Müellife göre âyette yer alan kitab lâfzı "الكتاب" Levh-i Mahfuz'da yazılı olan âyetlerdir. Diğer bir görüşe göre Tevrat'ta vaat edildiği üzere Hz. Peygambere indirileceği peygamberler tarafından bildirilen âyetlerdir.¹¹² Ayrıca müellif Yûsuf sûresi 3. âyetin tefsiri esnasında Kur'ân'ın belagâtı, lâfzı, terkibi ve manasının vakaya mutabık olması açısından mucize olduğunu dile getirmektedir.¹¹³

3.1.6. Garîbü'l-Kur'ân

Afvî Efendi başka lehçelerden veya dillerden geçen ya da Arapların az kullanması sebebiyle anlamı bilinmeyen veyahut da vahyin bir başka anlam yüklemiş olduğu kavram ve ibareleri de izah etmektedir. Bu bağlamda birçok kavram ve ibareyi çeşitli müfessir ve alimin görüşlerine başvurarak kaydetmektedir. Nitekim Yûsuf sûresinin beşinci âyetinde yer alan "رُؤْيَا" kelimesini Beydavî'den naklettiği bir pasajla açıklamaktadır. Ona göre bu kelime ru'yet lâfzından türemiştir. Sözlük anlamı uykuda görülen şey anlamına gelmektedir.¹¹⁴ Beydavî rüyayı "hayalin ufkundan süzülen sûretin hiss-i müştereke gelmesidir" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre ruh ile melekût arasında yaratılış bakımından uyum söz konusudur. Ruh bedeninin tedbirinden kurtularak melekût âlemiyle iletişime geçtiği zaman sadık rüya oluşur. Bu iletişimde ruh orada hâsıl olan manalara uygun şeyleri tasavvur eder. İnsanın hayali ona münasip bir sûretle bunu hikâye eder ve hiss-i müştereke gönderir. Hiss-i müşterek bunu bir görüntü olarak algılar. Bu bağlamda müellif Kurtubî'den aldığı uzunca bir bölümle rüyanın mahiyeti hakkında malûmat

¹¹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 2b.

¹¹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3a.

¹¹⁴ Râğib el-İsfahânî, "Ru'ya", *el-Müfredât fî Gâribil'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, (Beirut: Dâru'l-Mârifet, 1422/1209), 170.

vermektedir. Ona göre rüyanın herhangi bir olumsuz etkisi yoktur. Çoğunlukla rüya uykunun ağır olmadığı gecenin sonunda görülür. Uyanırken idrak edilen şeylerin rüyada görülebileceğini ise İbn Arabî dile getirir. Başka bir görüşe göre Allah'ın uyuyan kimsenin idrak mahalline görünen şeyleri sunduğu bir meleşî bulunmaktadır. Rüya gören kişiye bu melek hissedilebilen sûretler gösterir. Kimi zaman bu sûretler varlık âleminde meydana gelen uygun misaller olur. Bazen de hissedilmeyen akılla idrak edilebilen bir takım manevî şeyler olur.¹¹⁵

Müellif, sûre içinde yedi âyette geçen, bir şeyi ilmen veya fiilen kendisinden kastedilen manaya çevirmek, sözlük anlamı¹¹⁶ “تأويل” lâfzı hususunda da ayrıntılı bilgi vermektedir. Sûrenin 6. âyetinde yer te'vîlu'l-ehâdis “تأويل الاحاديث” kavramını sûrenin genel manasıyla ilintili olarak rüyaların tabiri olarak anlamlandırmıştır. Rüyaları melekî ve şeytânî olarak iki kısma ayırmaktadır. Melekî olan rüyanın sadık, şeytânî olanın ise kazip rüya olduğunu kaydedilmektedir.¹¹⁷ Afvî Efendi, 21. Âyette geçen “te'vîlu'l-ehâdis” ibaresini sûrenin içeriği ile bağlantılı olarak yorumlamıştır. Ona göre bu tabir, Yûsuf'un Allah'ın vahyinin hükümlerini bilmesi, kendi işlerini tedbir etmesi, insanların arasında adaleti sağlaması ve rüyaları tabir etmesi gibi farklı anlamları ifade etmektedir. Sûrenin diğer üç âyetinde bu kavram sadece “تأويل” olarak yer almaktadır. 36. âyette bu kavram rüyadan murad edilen anlam,¹¹⁸ 37. âyette ise rüyanın tabiri olarak zikretmekte ve yapılan yorumun müşkil olması sebebiyle te'vil kelimesinin kullanıldığını kaydetmektedir.¹¹⁹ Kırk dördüncü âyette ise bu lafız “احلام” kelimesiyle birlikte yer almaktadır. “احلام” kelimesi, nefsi ve tabiatı, öfkenin heyecanına karşı kontrol etme¹²⁰ anlamını taşımaktadır. Bu kavramı müellif, te'vil kelimesiyle beraber batıl rüyaların tabiri olarak izah etmiştir. “Rüya Allah'tan, hulum ise şeytandandır.”¹²¹ hadisini de iktibas ederek bu fikrini desteklemektedir.¹²²

3.1.7. İ'râbü'l-Kur'ân

Afvî Efendi, sûrede yer alan birçok kavramı cümle içinde buldukları yere göre gramer yönünden incelemektedir. Nitekim müellife göre 87. âyette yer alan “يا اسفي” lâfzındaki “ف” (fe) harfi esasında kesreli olup, tahfif için fetha

¹¹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6a.

¹¹⁶ İsfahânî, “Evl”, *el-Müfredât*, 31.

¹¹⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 8a.

¹¹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 56a.

¹¹⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 57a.

¹²⁰ İsfahânî, “Hulm”, *el-Müfredât*, 128.

¹²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki,

(Kahire: Dâru'l-İhyâ'il-Kütüb'il-Arabiyye, 1373/1953), Ta'bir, 1286.

¹²² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 65a.

olarak gelmiştir. Esas maksat nidadır. Bu durumda “gel ey esefim” anlamındadır. Mecazen esefine nida ederek esef kavramı yapılandırılmaktadır. Esef kavramı, kaybolana karşı duyulan hasret ve hüznü içermekle beraber aynı zamanda şiddetli kızgınlık anlamı da taşımaktadır. Ya'kûb'un (a.s.) Yûsuf'a (a.s.) özlem duyması diğer taraftan Yûsuf'un kardeşlerine de kızgın olması gibi iki anlamın bu lafızda birleştiği söylenebilir. Ya'kûb (a.s.) Yûsuf'u kardeşleriyle gönderdiği için kendi kendine kızmış da olabilir.¹²³

Müellife göre başka bir örnek olan “(Yûsuf:) Rabbim! Bana zindan, bunların benden istediklerinden daha iyidir! Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi.” (Yûsuf, 12/33). âyetinde yer alan “السِّجْنُ” kelimesi mübtada, “أَحَبُّ إِلَيَّ” ibaresi ise onu haberidir. “أَحَبُّ إِلَيَّ” benim için daha etkili anlamındadır. “أَصْنُبُ الْيُوهْنَ” tabirinin anlamı ise onların istekleri hususunda ümit verme, onların nefislerine ve beşerî gereksinimlerine meyletme anlamındadır. Ayrıca bu tabir cevabı şart olduğundan dolayı “vav” harfi hafifletilmiştir.¹²⁴

3.1.8. Kasasü'l-Kur'ân

Afvî Efendi sûrenin üçüncü âyetinde yer alan kasas “قصص” lâfzını tanımlayarak bu hususta geniş malûmat vermektedir. Ona göre kasas, “Birbiriyle irtibatlı olan manaların kesintiye uğramaksızın, haberin parçalarının birbirini takip etmesidir.”¹²⁵ “احسن القصص” tabiri ise “احسن الاقتصاص” yani en güzel anlatı veya en güzel kıssa anlamına gelmektedir. Yahudiler Kur'ân'da zikredilmeyip Tevrat'ta bulunan Yûsuf kıssası sebebiyle gururlanmaktadırlar. Allah Teâlâ da bu sûreyi Yahudilerin dillerinden daha fasih bir şekilde nâzil ederek Yahudilerin Müslümanlar üzerindeki bu baskısını izale etmek istemiştir. Bu kıssada hikmet, nükte, melikler, ülkeler ve âlimlerin siretleri, kadınların tuzağı, düşmanların eziyetlerine sabır, iktidardan sonra düşmanlara en güzel muamele gibi birçok güzellik, din ve dünya hayatının ıslahı için faydalar mevcuttur. Yûsuf kıssası tümüyle bu sûrede anlatılmakla beraber diğer kıssalar ise farklı sûrelerde farklı yönleriyle yer almaktadır. Ayrıca bu sûre emir ve nehyin bulunmaması, anne babaların çocuklarının yaptığı hatalar karşısında onlara kin tutmaması ve ötekileştirmemesi anlamında da seçkin bir örnektir. Muhammed b. Yahya el Beşâğarî'nin (IV. /X. yüzyıl) kıssanın en güzel kıssa olmasını üç başlıkta ele almaktadır. İlki her durumda Allah'a itaatte

¹²³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 95b.

¹²⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 51a.

¹²⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3a.

ihitimam gösterme, diğeri insanlara muamelede güzel ahlâklı olma ve üçüncüsü kıtlık anında cömertçe verebilmedir.¹²⁶

Bazı âyetlerin tefsirinde anlatımını ilgi çekici hale getirmek, dikkat çekmek ve meramını daha güzel izah edebilmek için Afvî Efendi hikâyelerden yararlanmakta ve bunu “hukiye” “حكى” lâfzıyla belirtmektedir. Nitekim 9. âyetin anlamına yönelik uzun izahların akabinde “حكى” lâfzıyla başlayarak bir zâhidin rüyasını anlatmaktadır. Zâhid rüyasında bir huri görür. Huriye sen kimin içinsin diye sorduğunda huri, senin içinim cevabını verir. Zâhidin senin yüzün ne kadar güzel dediğinde huri, onun bir mecliste günahları için ağladığını, o gözyaşlarından meleğin bir damla alıp kendisinin yüzüne sürdüğünü ve Allah’ın onun güzelliğini bu şekilde artırdığını ifade etmektedir. Müellif hikâyenin hitamında anlattığı hikâye ile sûre arasında bağ kurarak hisseler çıkarmaktadır. Yûsuf’un kardeşleri sayılarının çokluğu ve kuvvetli olmaları sebebiyle gururlandılar ancak fazl Allah’ın elinde olup dilediğine vermektedir. Aynı şekilde İblis de ateşten yaratılması sebebiyle daha hayırlı olduğunu zannederek gururlanmakta, insanın topraktan yaratılması sebebiyle onu küçümsemektedir. Bazı faziletli kişilerin görüşlerine göre Ya’kûb’un (a.s.) gözleri Yûsuf’un dışındakileri görmeyince Allah onun basiretini açmıştır. Aynı şekilde mümin de dünyada haramları görmezse Allah onun basiretini açar ve ona âhirette cemalini gösterir.¹²⁷

3.2. Rivâyet Tefsiri

3.2.1. Kur’ân’ın Kur’ân ile Tefsiri

Kur’ân’ın tefsirinde öncelikle referans kaynağı yine kendisidir. Kendisini mübin¹²⁸ (apaçık) olarak nitelemekle beraber aynı zamanda kendini beyan¹²⁹ ve beyyine¹³⁰ olarak tanıtmaması onun kendi kendini açıklayıcı olma özelliğini gösterir. Bir âyette mutlak olan bir mevzu başka bir yerde takyit olup, bir âyette umum olan bir husus başka bir âyette tahsis edilmektedir. Aynı şekilde Kur’ân’da veciz anlatılan bir husus başka bir bağlamda mufassal olarak anlatılmakta, bir âyette mücmel olarak anlatılan bir konu başka bir âyette teybin edilmektedir.¹³¹ Afvî Efendi de âyetlerde geçen lâfızların, ibarelerin Kur’ân’da geçtikleri diğeri âyetleri ve burada kazandıkları anlamları belirtmektedir.

¹²⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3a-4a.

¹²⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 13b-14a. Diğeri örnekler için bk. *Netîcetü't-Tefâsîr*, 7b, 27a, 56a, 73a, 100a, 104b, 113a.

¹²⁸ Yûsuf, 12/1.

¹²⁹ Âl-i İmran, 3/138.

¹³⁰ En’am, 6/157.

¹³¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1424/2003), 1: 31; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 1: 40.

Ayrıca tefsirini yaptığı âyetlerin anlamına ışık tutan onu açıklayan diğer âyetleri de zikretmektedir.

Müellif, 106. âyette geçen “مُشْرِكُونَ” kavramının tefsirinde Atâ'nın (ö.114/732) görüşüne yer vermektedir. Ona göre müşrikler, sıkıntı anında ihlâsla dua eden ancak rahata kavuşunca Rabbini unutan kâfirlerdir. Müellif bu hususta “Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak nankör hainler bilerek inkâr eder.” (Lokman, 31/32). âyetini delil getirmektedir. Ayrıca konuya Yûnus sûresi 10.âyeti de ekleyerek müşrik tanımına vermiş olduğu manayı desteklemektedir. Afvî Efendi bu meyanda farklı alimlerin görüşlerine de yer vermektedir. Hasan el-Basrî'ye göre müşrik, şirk ve iman arasında kalmış olan Ehl-i kitaptır. Müşrik kavramını Maturîdi, inandıklarını dilleriyle söylemelerine karşın kalben müşrik olanlar ya da nimetin Allah Teâlâ'dan geldiğine inanmayıp şükürde şirk koşanlar olarak tanımlamıştır. Kuşeyrî şirki gizli ve açık olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kalbin ihtiyaç anında maksudunu Allah Teâlâ dışında birinden istemesi gizli şirk, Subhan'ın dışında ilah edinmek ise açık şirktir.¹³²

3.2.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri

Aldığı vahyi tebliğ¹³³ etmenin yanında tebyin¹³⁴ görevi de olan Hz. Muhammed gerek sözlü gerekse fiilî olarak âyetleri tefsir etmiştir. Bu anlamda Allah Resulü Kur'ân'ın ilk müfessiri kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir esnasında Kur'ân âyetlerinden sonra müfessirin ikinci müracaat kaynağı hadislerdir.

Müellif de kaleme aldığı eserde hadislere müracaat etmiştir. Genellikle kapalı, garib lâfızların beyan edilmesi ve âyetlerin manasının teyit edilmesi gibi hususlar sebebiyle hadislerle istişhadda bulunduğu söylenebilir. Naklettiği hadislerin genelinde sıhhat durumuna ve kaynağına dair çok fazla malûmat vermemekle beraber kimi zaman da kaynak gösterdiği görülmektedir.¹³⁵

Müfessir, Yûsuf sûresi 18.âyette yer alan “فَصَبِرْ جَمِيلًا” tabirini te'kid etmek üzere Peygamber'in (a.s) hadisine yer vermiştir.¹³⁶ Hz. Muhammed, “Sabır dediğin,

¹³² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 122b.

¹³³ Mâide, 5/67.

¹³⁴ Nahl 16/44, 64.

¹³⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6b, 96b.

¹³⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 24a.

felâketle karşılaştığın ilk anda dayanmaktır” buyurmaktadır.¹³⁷ Müellif, bu bağlama oğlu İbrahim’in vefâtı üzere Peygamber’in (a.s) dile getirdiği, “Göz yaşarır ve kalp üzülür. Fakat biz Rabbimizin hoşnut olmayacağı bir söz söylemeyiz.”¹³⁸ hadisini de ekleyerek bu mevzuyu hitama erdirmiştir.¹³⁹

Müellif sûrenin 107.âyetinde bulunan kıyametin ansızın kopması olarak tercüme edilen “تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً” ibaresini önceden bir alamet olmaksızın aniden olarak tercüme etmiştir. Afvî Efendi bu âyetten hayata dair hisseler çıkarırken Hz. Muhammed’in (a.s.) “من مات فقد قامت قيامته” “Kim ölmüşse onun kıyameti kopmuştur.” hadisiyle istişhadda bulunarak âyette anlatılan mevzuyu somut hale getirmiştir.¹⁴⁰

3.2.3. Kur’ân’ın Sahâbe Kavli ile Tefsiri

Sahabelerin Arapçayı ve Arapların adetlerini bilmeleri, vahye şahit olmaları, nüzûl sebeplerine vakıf olmaları, anlayış ve idraklerinin gücü, sarsılmaz bir imana sahip olmaları, onları tefsir ilminde ayrıcalıklı kılmaktadır.¹⁴¹ Bu bağlamda sahâbe, yaptıkları tefsirlerle inananların batıl yollara sürüklenmelerine engel olarak kendilerinden sonra gelenlere bu anlamda örneklik teşkil etmişlerdir.¹⁴²

Afvî Efendi âyetlerin tefsiri esnasında İbn Abbas (ö.69/687-88),¹⁴³ başta olmak üzere Âişe bint Ebî Bekr (ö. 58/678),¹⁴⁴ Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644),¹⁴⁵ İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53),¹⁴⁶ Ali b. Ebî Tâlib (ö.40/661)¹⁴⁷ gibi bir çok sahâbenin görüşüne de yer vermiştir.

Müellif, sûrenin 77. âyetinin akabinde İbn Abbas’ın görüşüne değinmiştir. İbn Abbas’a göre Yûsuf (a.s), üç kez cezalandırılmıştır. Bunlardan birincisi, hapiste iken Züleyha ile konuşması sebebiyledir. İkinci olarak rabbinin yanında beni zikret demesi ki bu söylemi onun hapiste senelerce kalmasına neden olmuştur. Son olarak, Yûsuf’un kendi kardeşlerini hırsızlıkla itham etmesi ki bu ifadesi, kardeşlerinin ona, onun kardeşi de hırsızdı demelerine sebep olmuştur. Başka

¹³⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, Cenâiz, 539.

¹³⁸ en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 1: 538.

¹³⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 24b.

¹⁴⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 123b.

¹⁴¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1: 49; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 57.

¹⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 61.

¹⁴³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 3b, 5b,8b, 9b, 19a,35a,35b,47a,61b, 68a, 74a, 74b, 84b, 89a, 90b, 98a, 101b, 104b, 105a, 107a, 111a, 114a, 119a, 122b, 126a.

¹⁴⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 10a, 31a, 105a, 125b, 126a.

¹⁴⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 4b, 44b, 46b, 51a, 104a.

¹⁴⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 32b, 48a, 126a.

¹⁴⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 38b, 66b, 90a.

bir örnekte de İbn Abbas 56. âyette yer alan “أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ” ifadesini “sabredenler” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸

Müellif, “(Kocası, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu görünce, (kadına): “Şüphesiz, dedi; bu, sizin tuzağınızdır. Sizin tuzağınız gerçekten büyüktür.” (Yûsuf, 12/28). âyetini izahı esnasında Âdem ve Havva kıssasına işaret etmektedir. Şeytan Âdem’i yasak olana meyletmesi için ikna edememiş ancak Havva vasıtasıyla bunu başarmıştır. Bu minvalde fikrini desteklemek için Nisa sûresinin 76. âyetini delil getirmektedir. İfade edilen âyette şeytanın tuzağının zayıf¹⁴⁹ verilen âyette ise kadının tuzağının büyük olduğu zikredilmektedir. Müfessir, kadının hilesinin büyük olmasını kendince açıklamaktadır. Müellife göre bunun sebeplerinden biri kadının tuzağının ince, gizli ve kapaklı olması ayrıca şeytanın tuzağıyla beraber daha şiddetli ve kuvvetli hale gelmesidir. Bir diğer sebep ise onların doğruyu söyler gibi yalan söylemeleridir. Son olarak şeytanın ipleri olmalarıdır. Müellif bu mülâhazalarla kadını yerden yere vurmakta ve yukarıdaki çıkarımlarını teyit için bir hikâyeyi bağlama eklemektedir. Hikâyeye göre cesur bir askerın facir hanımı, eşinin eve gelmeyeceğini düşünerek sevgilisini eve almış. Aniden eşı eve gelince sevgilisini yatağa saklayarak mumu söndürmüştü. Asker olan eş, hanımına yatakta kim olduğunu sormuş. Latife yaparak yataktakinin sevgilisi olduğunu söylemiş. Ardından yorganı kaldırıp onun kaçmasını istemiş. Kocası kaçan adamı karanlık sebebiyle göremediği için hanımına, eğer o senin sevgilin olsaydı onu da seni de öldürürdüm demiş. Bunun üzerine hanımı böyle bir şeyin kesinlikle söz konusu olmadığını ifade etmiş ve ekleyerek eğer böyle bir durum olsaydı sevgilim deyip kendi kendimi ele vermezdim demiş. Hanımı, giden kişinin komşunun kızı olduğunu, yalnız olduğu için onu çağırdığını, utandığı için mumu söndürdüğünü ve bu şekilde dışarı çıktığını söyleyerek durumu kocasına açıklamış. Görüldüğü üzere müellif bu satırlarıyla kadın hakkındaki düşüncelerini izhar ederken Hz. Ömer ile ilgili yer verdiği bir rivâyette kendi kendisiyle çelişmektedir. Rivâyete göre Hz. Ömer’e bir adam hanımını şikâyet için gelir. Bu esnada eşı Gülsüm’ün Hz. Ömer’e bağırdığını ve kendi hanımına nazaran bu hususta daha ileri gittiğini müşahede eder. Bunun üzerine şikâyetten vazgeçer. Hz. Ömer onu çağırıp, gelme sebebini sorar. Adam, hanımını şikâyet etmek için gelmiş olduğunu biraz önce duyduğu şeylerden ötürü vazgeçtiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer, eşinin hakkını yiyemeyeceğini onun kendi üzerinde çok hakkı olduğunu dile getirir. Eşinin cehenneme karşı bir perde olduğunu, kendisinin hazinesi, temizlikçisi,

¹⁴⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 74a.

¹⁴⁹ Nisa, 4/76.

ekmekçisi, aşçısı ve çocuklarının mürebbisi olduğunu dile getirir. Bunun üzerine adam da kendi hanımının da aynı görevleri yaptığını ve kendisinin de eşine bu anlamda haksızlık yapamayacağını ifade eder.¹⁵⁰

3.2.4. Kur'ân'ın Tâbiîn Kavli ile Tefsiri

Kur'ân'ı Kerim'i anlama hususunda tabiîn kavli, rivâyet tefsirinde Kur'ân, sünnet ve sahâbe kavlerinden sonra diğer bir kaynak olmuştur. Sahâbeden semâen nakiller yapan tâbiîn semâ olmayan hususlarda ise kendi içtihatlarını dile getirmişlerdir. Çoğunlukla Arap olmayan milletlere mensup olan tabiînler, yaptıkları tefsirlerde kendi fikirlerini beyan etmiş, yaşadıkları dönemin kültürünü de kendi eserlerine yansıtılmışlardır. Bu sebeple tefsir açısından önemli farklılıkların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.¹⁵¹

Afvî Efendi âyetlerin tefsiri esnasında, Vehb b.Münebbih (ö. 114/732),¹⁵² başta olmak üzere Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),¹⁵³ Katâde b. Diâme (ö. 117/735),¹⁵⁴ Mücâhid (ö. 103/721),¹⁵⁵ İkrime (ö. 105/723),¹⁵⁶ gibi birçok tâbiînin görüşüne yer vermektedir.

Afvî Efendi, "Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı." (Yûsuf, 12/24). âyetinin tefsiri esnasında Hasan-ı Basrî'nin bu âyete yönelik görüşünü kaydetmiştir. Ona göre yüce Allah peygamberlerin mâsiyetlerini onları ayıplamak için değil tevbeden ümit kesilmesin diye beyan eder. Çünkü bu nebilerin günah işlemiş olmaları ve günahlarından pişmanlık duymaları ve Allah Teâlâ'nın onları bağışladığını bildirmesi müminlerin ümitsizliğe düşmemesi adına bir delildir. Bu bağlamda Yûsuf'un (a.s) tevbesinin olmaması onun bu meyanda herhangi bir mâsiyetinin olmadığını gösterir. Nitekim Kur'ân ayetleri, incelendiğinde Âdem (a.s)¹⁵⁷, Nuh (a.s)¹⁵⁸, Davud

¹⁵⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 44b.

¹⁵¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* I, 76-95; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 90-95.

¹⁵² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 5a, 31b, 48a, 55a, 61b, 65a, 67b, 68b, 74a, 84a, 87b, 92b, 98b, 100b, 102a, 107b, 112a.

¹⁵³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18a, 21b, 39b, 46b, 108b, 122b, 124.

¹⁵⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 6b, 7a, 85b, 87b, 89a, 125b, 126a.

¹⁵⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 48a, 89a, 91a, 108b, 122b, 126a.

¹⁵⁶ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 47b, 56a, 85b, 114b.

¹⁵⁷ Bakara, 2/37.

¹⁵⁸ Hud, 11/47.

(a.s)¹⁵⁹, Süleyman (a.s)¹⁶⁰ gibi peygamberlerin tevbe ettikleri ve Allah'ın da onların tevbealarını kabul ettiği görülmektedir.¹⁶¹

3.2.6. Arap Şiirinden Yararlanma

Edebî bir şaheser olarak inzal olan Kur'an Kerim'in tefsirinde diğer bir kaynak da Arap dili ve edebiyatıdır. Âyetlerin veya lâfızların mana ve iraplarının tespiti için Arap şiiri, sahâbe döneminden itibaren kullanılarak bu alanda önemli kaynak oluşturmuştur.¹⁶²

Afvî Efendi de "بيت", "شعر" ve "قطع" olarak tasniflemiş olduğu şiirleri, âyete verdiği anlamı ve âyetlerden çıkardığı hisseleri teyit etmek için istinbat etmektedir. Sadece İmr'ül Kays'a (ö. 25/645) ait şiiri ise sûrenin 85.âyetinde yer alan "تَفْتَنُوا" ibaresini açıklamak için zikretmektedir. Müellife göre "تَفْتَنُوا" fiilinin aslı "لا نَفْتَا" dur. Buradaki lâm harfi (لا) tıpkı aşağıdaki şiirde olduğu gibi hazfedilmiştir.¹⁶³

فقلت بيمين الله ابرح قاعدا / ولو قطعوا راسي لديك واوصالي

"(Ona) dedim ki: Allah adına yemin olsun, burada oturup duracağım,

İsterse senin önünde başımı ve eklemelerimi koparsınlar."

Müellif, "Yûsuf'un kardeşleri gelip onun huzuruna girdiler, (Yûsuf) onları tanıdı, onlar onu tanımıyorlardı." âyetinin¹⁶⁴ "وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ" ibaresinin tefsiri esnasında Yûsuf'un kardeşlerinin uzun bir zaman geçtiği için onu tanımadığını dile getirerek bu fikrini şiirle desteklemektedir.

نسيت مودتى اذ طال عهدى / نعم قد قيل طول العهد منسى

"Uzun zaman geçtiği için sevdiğimi unuttum"

¹⁵⁹ Enbiya 21/24.

¹⁶⁰ Sad, 38/35.

¹⁶¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 39b.

¹⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1: 214; Sadreddin Gümüş, *Kur'an Tefsîrinin Kaynakları* (Ankara: Kayhan Yayınları, 1990), 104-106.

¹⁶³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 98a.

¹⁶⁴ Yûsuf, 12/58.

Evet, çok zaman geçmesi unutturur denilir.”¹⁶⁵

3.2.7. Esbâb-ı Nüzûl’den Yararlanma

Bir veya daha fazla âyetin inmesine sebep olan olay, durum ya da soruya esbâb-ı nüzûl denir. Âyet ve sûrelerin ilâhi maksada uygun yorumlanması, var olduğu zannedilen müşkillerin halledilmesi, mübhem âyetlerin anlaşılması, sûreler ve âyetler arasında münasebet kurulması, hasr ve tahsis şüphesini ortadan kaldırması gibi faydalar esbâb-ı nüzûl’un bilinmesiyle gerçekleşir.¹⁶⁶

Yazar sûrenin iniş sebebiyle ilgili olarak birkaç rivayete yer vermekle beraber bu rivayetler arasında bir seçim yapmamaktadır. Ona göre bu sûre Yahudilerin, Ya’kûb’un Şam’dan Mısır’a neden intikal ettiğini, Muhammed’e sormaları üzerine nazil olmuştur. Başka bir görüşe göre ise Yahudiler Tevrat’ta zikredilen Yûsuf kıssası için kibirlenmekteydiler. Allah Teâlâ bunun üzerine Rasûlü’nün ve onun ümmetinin gönlünü tatmin etmek için bu sûreyi indirmiştir. Yine diğer bir görüşe göre ise ashâbın Hz. Muhammed’e içinde emir, nehiy, ahkâm had, nâsih ve mensûhun bulunmadığı bir sûre inmesini temenni etmeleri üzere bu sûre nâzil olmuştur.¹⁶⁷

3.2.8. İsrâiliyat

İsrâiliyat, Yahudilik, Hıristiyanlık veya başka kültürlere ait kaynaklardan, hadis ve tefsir eserlerine girmiş olan haberlere ve efsanelere denmektedir.¹⁶⁸

Sahâbe dönemiyle başlayan İsrâili haberleri rivâyet tabiin dönemiyle devam etmektedir. İbn Abbâs (ö. 69/687), Ebû Hüreyre (ö. 57/676), Abdullah Amr İbnü’l-As (ö. 43/663), Abdullah b.Selâm (ö. 43/663) ve Temîm ed-Dârî (ö. 40/661) gibi sahâbeler bu anlamda öne çıkan isimlerdir. İsrâiliyat’a en çok yer veren tabiiler ise Ka’bü’l-Ahbâr (ö. 32/652) ve Vehb b. Münebbih (ö. 124/741) tir.¹⁶⁹

Müfessir, tefsirini yapmış olduğu sûrenin bir kıssadan ibaret olması dolayısıyla yer, şahıs isimleri, olayın arka planı ve kendi görüşünü desteklemek adına

¹⁶⁵ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 41b.

¹⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 220; Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 92-93; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1: 45-46; Muhsin Demirci, “Esbâb-ı Nüzûl,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 360.

¹⁶⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 1b-2a.

¹⁶⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *el-İsrâiliyyât fî’l-Tefsîr ve’l-Hadîs*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1986), 13-15; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 29: 30; İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyat,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 195.

¹⁶⁹ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyat*, 23: 52-67; Abdülhamit Birişik, “İsrâiliyat,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 199.

çokça israilî rivayete yer vermiştir. Eserine dahil ettiği bu rivayetlerin kimi zaman onu işlediği ana konudan uzaklaştırdığı görülmektedir. Nitekim müellif, sûrenin 20. âyetinin tefsiri esnasında yer verdiği bir rivâyete göre kardeşlerinin Yûsuf'u sattıklarını zikretmektedir. Rivâyete göre kuyuya gönderilen sucu Malik b. Za'r el-Huzâî, Yûsuf'un bulunduğu kuyuya gelip kovayı bir ipe sarkıtmıştır. Yûsuf bu ipe tutunarak kuyudan çıkmış. Malik bu kadar güzel bir çocuğu görünce müjde diye bağırması. Başka bir rivâyete göre Malik'in Beşir ve Büşra adında iki oğlu varmış. Beşir kuyudan çıkan büyüleyici güzellikte olan çocuğu görmüş ve kardeşine Büşra diye seslenmiş. Bir başka rivayete göre Yûsuf'un kuyudan ayrılmasıyla toprak ağlamaya başlamış. Yûsuf'u kuyuya atan kardeşlerden biri olan Yehuda her gün kardeşi Yûsuf'a yemek götürmüş. Ancak bir gün gittiğinde kardeşini bulamamış kardeşlerine haber vermiş. Yûsuf'un kuyudan çıktığını nurunu görünce anlayan Yûsuf'un kardeşleri, Malik b. Za'r el-Huzâî ve onun arkadaşlarının yanına varmışlar. Yûsuf'un kendi kardeşleri olduğunu onlardan gizlemişler ve bu köleyi bizden satın alır mısınız diye sormuşlar. Onlar ise bu çocuğun hiç de bir köleye benzemediğini dile getirmişler. Yûsuf'un kardeşleri ise onun kendi himayelerinde büyüdüğünü ve dolayısıyla kendi ahlaklarıyla ahlaklandığını zikretmişlerdir.¹⁷⁰ Hırsız, yalancı ve kötü rüyalar görmesi gibi kusurları sebebiyle onu satmak istediklerini dile getirmişler ve Malik de onu her kusuruna binaen satın almıştır.¹⁷¹ Bu rivâyetteki bilgi Tevrat'taki bilgiyle benzerlik arz etmektedir.¹⁷² Müellif bu bağlamda görüşünü desteklemek için İsrâiliyat'tan faydalanmaktadır.

3.3. Dirâyet Tefsiri

3.3.1. Dilbilimsel Değerlendirmeler

Afvî Efendi, kelimelerin lügat anlamlarını zikretmiş, kelimeleri yapısal olarak çözümlenmiş, cümle tahlilleri yaparak sarf nahiv ve belâgatla ilgili geniş izahlarda bulunmuştur. Nitekim Afvî Efendi 70.âyetteki¹⁷³ “الْعِيرُ” kelimesine yiyecek taşıyan kafile anlamını vermektedir. Ayrıca kelimenin aslının yük getirip götürdüğü için yük taşıyan deveye bir isim olduğunu da belirtmektedir.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 26b, 27a.

¹⁷¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 27b, 28a.

¹⁷² Tevrat, Yaratılış, 37/28.

¹⁷³ Yûsuf, 12/70.

¹⁷⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 85b.

Sûrenin 21.âyetindeki “وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ” terkinde yer alan zamirinin (ه) mercii hakkında bilgi vermektedir. Ona göre bu zamir, Allah lafzına veya Yûsuf’a işaret edebilir. Zamirin mercii Allah olduğu taktirde âyet, Allah’tan gelen hiçbir şey geri çevrilemez ve O’nun dilediği şeyi kimse uzaklaştıramaz anlamına gelmektedir. Zamirin mercii Yûsuf ise kardeşleri onun helâkini istemişlerdir. Yûsuf’un izzetli olması sebebiyle Allah’ın onların hilâfına olan dileği gerçekleşmiştir.¹⁷⁵

Başka bir örnek olarak sûrenin 4.âyetinde Afvî Efendi “إِذْ قَالَ يُوسُفُ” ibaresinin mahzûf bir “اذكر” fiili ile mansub ya da bir önceki âyette bulunan “احسن القصص” terkinde bedeli iştilal olduğunu dile getirmektedir. Eğer meful olur ise “Ey Muhammed bir zamanlar Yûsuf’un söylediği sözün vaktini zikret/hatırla” manasındadır. Vaktin hatırlanmasından maksat ise bu zaman zarfında gerçekleşen garip olaylar ve güzel nasihatlerdir.¹⁷⁶ Âyette yer alan “أَبْتٌ” lâfzının aslı “يَا أَبِي” dir. “ي” harfi hafzedilmiş ve onun yerine “ت” harfi gelmiştir. Yûsuf (a.s.) tâzim ve tevazu göstermek için “يَا أَبْتٌ” diye hitap etmiştir.¹⁷⁷

3.3.2. Fıkhî Değerlendirmeler

Rasûlüllah’ın hayatta olduğu dönemden itibaren Müslümanlar dünyevî ve uhrevî maslahatlarıyla ilgili fıkhî hükümler içeren âyetleri anlamaya çalışmışlardır.¹⁷⁸ Müfessirler de muamelât ve amelle ilgili âyetleri tefsir ederek fıkhî tefsirler te’lif etmişlerdir.¹⁷⁹ Sûrenin tefsirini yaparken Afvî Efendi de bazı âyetlerin delâlet ettiği fıkhî hükümlere yer vermektedir.

Müfessir, sûrenin 88. âyetinin anlamına yönelik izahtan sonra peygamberlere sadaka vermenin haram olduğunu dile getirmektedir. Kendi kabulüne göre Yûsuf’un kardeşleri de peygamber olmuştur. Bu bağlamda onların sadaka isteme durumunu sorgulamaktadır. Bu hususta iki görüş mevcuttur. Sadaka yalnız Rasûlüllah’a haram ise bu konuda herhangi bir sorun yoktur. Eğer tüm peygamberlere yasaksa o zaman şöyle izah edilebilir. Birinci olarak verilen şey sadece sadaka olmayıp sermayeleri de bu malın içinde bulunmasıdır. İkinci izah ise, Yûsuf’un kardeşleri sadaka istediklerinde henüz nebi olmamışlardır.¹⁸⁰

Afvî Efendi, “Yarın onu bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin (içsin), oynasın. Biz onu mutlaka koruruz.” âyetinin oyunun mubah olması ile ilgili olduğunu

¹⁷⁵ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 34b, 35a.

¹⁷⁶ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 4a,4b.

¹⁷⁷ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 4b.

¹⁷⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirün*, 2: 319.

¹⁷⁹ Cerrahoglu, *Tefsir Tarihi*, 2: 41-42; Abdülhamit Birışık, “Tefsir,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40: 281.

¹⁸⁰ Afvî, *Netîcetü’l-Tefâsîr*, 101b.

zikretmektedir. Burada bahsedilen oyun yarış, ok atma yarış veya koşu yarış olabilir. Müfessir, her iki oyunun da şeriatta caiz olduğunu sünnetten delil getirerek ispat yoluna gitmektedir. Nitekim Rasûlullah (a.s) “Üç şey oyun eğlence değildir. Kişinin ailesiyle oyunu, ok atıcılığı ve atı terbiye etmesi”¹⁸¹ buyurmuştur. Ayrıca Rasûlullah, eşi Hz. Aişe ile koşu yarış yapmıştır.¹⁸²

3.3.3. Kelâmî Değerlendirmeler

Bazı âyetlerin tefsiri esnasında müellif kelâm ve akâid ilmini ilgilendiren konulara temas etmektedir. Nitekim Müellif, “Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya'kûb) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir. Anlattığımız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır.” (Yûsuf, 12/18). âyetinin anlamına yönelik izahlardan sonra âlimlerin kelâmî görüşlerine değinmektedir. İmam Matürûdî'ye göre küçük günah işleyen kişi kâfir olmaz. Büyük günah işleyen ise imandan çıkmaz. Zira Yûsuf'un kardeşleri onu öldürmeye niyetlendiler ve onu kuyuya attılar. Onların işlediği günah, küçük günah ise “baba bizim günahlarımıza istiğfar et” demeleri ile istiğfar etmişlerdir. Büyük günah ise imandan çıkmadılar zira ondan sonra nebi¹⁸³ olup sâlih kimseler oldular. Mutezileye göre ise küçük günah işleyene azap yoktur ancak büyük günah işleyen imandan çıkmaktadır. Hâricîler ise kişi ister küçük ister büyük günah işlesin kâfir ve müşrik olmaktadır. Müfessire göre yine bu âyet Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin münafık olmadıklarına da bir delilidir. Yûsuf'un kardeşleri emanet edildiğinde ihanet ettiler söz verdiklerinde sözlerinde durmadılar, konuştuklarında yalan söylediler ancak münafık olmadılar. Rasûlullah'ın “Münafığın alameti üçtür, konuştuğunda yalan söyler, emanet edildiğinde ihanet eder, söz verdiği zaman sözünde durmaz.” hadisine binaen Yûsuf'un kardeşlerinin münafık olmamaları arasında müşkil vardır. Ona göre bu durum bir grup kâfirin Tevrat'ta Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olarak gönderileceği onlara emanet edildiği halde onların bunu değiştirmeleri ve

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18: 558.

¹⁸² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 16b.

¹⁸³ Ziyâeddin Ömer Muhammed Fahreddin er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtîhu'l-Gâyb XVIII* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 96; Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-El-Câmi'u li Ahkâm-il-Kur'ân*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981) 11: 265. Fahreddin Râzî, Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin de peygâmbere olduğunu kabul etmektedir. Yûsuf sûresinin 6. âyetini de bu hususta delil getirmektedir. Ona âyette yer alan “nimetin tamamlanması” ancak nübüvvet verilerek gerçekleşir. Kurtubî ise kardeşlerinin onu kuyuya attıklarında peygâmbere olmadıklarını, daha sonra da peygâmbere olamayacaklarını çünkü peygâmbere büyük günahattan korunmuş olduklarını dile getirmektedir. Bu görüşünü Yûsuf sûresi 10. âyeti ile dillendirmektedir. Ona göre peygâmbere masum bir Müslümanı öldürmek için plan hazırlamazlar. Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri ise onu öldürmek için tuzak kurmuşlardır.

gizlemeleri ile benzerlik göstermekte bazı yönlerden de ayrılmaktadır. Onlar açıklayacakları için söz vermelerine rağmen yalan söyleyerek münafık oldular. Ancak onların yalanlayıp gizledikleri husus dinle ilgili bir mevzudur. Yûsuf'un kardeşlerinin durumu dini bir mevzu olmadığı için münafık olmadılar.¹⁸⁴

Müellif, "Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. (Kâfirler) yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler! Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?" (Yûsuf, 12/109). âyetinin peygamberlerin ancak erkeklerden seçilebileceğinin delili olduğunu zikretmekte ve Hasan el-Basrî'nin görüşünü bağlama ekleyerek bu görüşünü desteklemektedir. Hasan el-Basrî, yüce Allah'ın ne çölde yaşayan bedevîlerden ne kadınlardan ne de cinlerden hiçbir peygamber göndermediğini ifade etmektedir.¹⁸⁵

3.3.4. Tasavvufî Değerlendirmeler

Müellif, sûrenin tefsiri esnasında, önce âyette yer alan kavramların lugâvî anlamlarına değinerek bu anlamda çeşitli müfessirlerin görüşlerine başvurmuştur. Âyetlerde yer alan kavramsal yorumların ardından bir ya da birkaç âyetten topluca hisse çıkaran müellif, "tefsîri enfûsî" başlığıyla Celvetî tarikatı¹⁸⁶şeyhi kimliğiyle âyetlerin iş'arî yorumunu da yapmaktadır. Bunu da kimi zaman âyetlerden remizler çıkararak, kimi zaman da iş'arî ve itibârî yoruma dayalı istidlâllere başvurarak yapmaktadır. Ayrıca müellif, isim belirterek, kimi zaman da bazı arifin, ehli irfan, bazı efâdıl gibi tabirler kullanarak birçok tasavvuf ehlinin görüşlerini de kaydetmektedir.

Afvî Efendi, Ya'kûb 'un Yûsuf'u kurt yemesinden korkmasını, şehvî kuvvetler,¹⁸⁷ Yûsuf'un kardeşlerinin büyüğünü, fikri kuvvet,¹⁸⁸ Yûsuf'un atıldığı kuyuyu, cubbi tabiat¹⁸⁹ olarak remizlendirmektedir. Müellif aynı zamanda azizin hanımını, nefsi levvame¹⁹⁰ Yûsuf'un hapiste karşılaştığı su sakisi olarak görevli olan genci, ruhi muhabbet kuvveti¹⁹¹, diğer genci, nefsi

¹⁸⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 24b-25a.

¹⁸⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 125a.

¹⁸⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 273.

¹⁸⁷ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 18b.

¹⁸⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 94a.

¹⁸⁹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 26a.

¹⁹⁰ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 33a.

¹⁹¹ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 55b.

heva,¹⁹² Yûsuf'un hapsedilmesini halvet,¹⁹³ hapisten onu çıkaran meliki, akli mead¹⁹⁴ olarak simgelemektedir.¹⁹⁵

Müellif, başka bir örnekte “Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam hüküm Allah'tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O'na dayandım Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.” (Yûsuf, 12/67). âyetinden sonra hisseler çıkarırken itibari yorumları zikretmektedir. Yazara göre ilk hisse kulun, aklî tedbirlerden faydalanarak, kendisinin ve çocuklarının ahvalini gözetmesidir. Çünkü her işin Allah Teâlâ'nın takdiriyle olduğunu bilmesi bu durumda fayda vermez., Allah Teâlâ'nın hayrın ve şerrin hâkimi olması ise ikinci hissedir. Üçüncü hisse, kulun her işinde Allah Teâlâ'ya tevekkül etme gereğidir. Başka bir hisse, Ya'kûb (a.s) bazı şeylerin gizlenmesini ve bunun faydasının bilincindedir. İşte bu sebeple Yûsuf'a rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemiştir. Bir diğer hissede müellif Ya'kûb, (a.s) oğullarına Yûsuf konusunda güvenmişti ancak onlar bu güveni boşa çıkardılar. Buna rağmen Ya'kûb onlara karşı fazl ve ikramı terk etmemiştir. İşte bu hususla Allah Teâlâ'nın isyan eden kuluna karşı fazl ve ikramını terk etmemesi arasında benzerlik kurmaktadır. Başka bir hisse ise Allah Teâlâ'ya giden yollar, yaratılmışların nefisleri kadar çok ve çeşitlidir. Bu şekilde sulûk çeşitli yollarıdır. Bir başka hissede Afvî, babanın evlâtları üzerindeki etkisiyle mürşidin târikat mensupları üzerindeki tesiri arasında münasebet kurmaktadır. Nasıl ki babanın çocukları üzerinde nasihat dışında bir kudreti yoksa mürşidin de salıklar üzerinde nasihatten başka tesiri mevcut değildir. Çünkü fazilet Allah'ın elindedir ve dilediğine verir. Müellif bu bahse tefsiri enfûsî başlığını açarak işâri yönden de tefsir etmektedir. Müfessire göre “لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ” ibaresinden murat, faziletli tek kapıdan sulûk etmeyin anlamına gelmektedir. Bunun şecaat olmaksızın cömert olmak gibi bir şey olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca Allah'ın (c.c) sıfatlarından sadece bir sığata yönelmek doğru değildir. Adalet sıfatıyla vasıflanıncaya kadar farklı fazilet yollarına sulûk edilmelidir. Müellif hakkı hakikati görmeye ve Ahrette Allah'ı görmeye engel olan hicap (perde) hususuna da değinmektedir.¹⁹⁶ Ona göre hicap

¹⁹² Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 55b.

¹⁹³ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 55b.

¹⁹⁴ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 68b.

¹⁹⁵ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 13a, 14a, 15b, 16a, 18a, 18b, 20b, 33a, 34a, 35a, 36b, 41a, 42b, 43a, 44b, 47a, 49b, 53a, 54b, 55b, 57a, 57b, 60b, 63b, 67b, 68b, 70b, 79a, 82a, 83a, 86a, 95a, 120a, 90b, 93b, 94a, 114a, 121b, 123b, 131b.

¹⁹⁶ İlyas Çelebi, “Hicap,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 430.

kaldırılıp keşf¹⁹⁷ ortaya çıkıncaya kadar Allah'ın (c.c) sıfatlarıyla vasıflanmaya devam edilmesi elzendir. Afvî'ye göre "وما اغنى عنكم من الله من شيء" ibaresi sizin kemâlâta ermenize engel olan hicap perdelerini sizden kaldıramam anlamına gelmektedir. Çünkü aklın (Ya'kûb) ilmi dağıtma yönü vardır. Perdeleri kaldırma gücü yoktur.¹⁹⁸

Sonuç

Osmanlı Devletinin ulemasından fakih, müfessir Ya'kûb Afvî Efendi, çeşitli camilerde vaizlik yapmış, Bilecikli Şeyh Osman Efendi'ye intisab etmiştir. Hocasının ölümünden sonra Hüdâyî asitanesinde on beşinci postnişin olarak görev almıştır. Birçok eser bırakan müellifin vaaz ve tasavvuf alanındaki eserlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden *Netîcetü't-Tefâsîr fî Sûreti Yûsuf* adlı eserini müellif, Yûsuf sûresinin tefsiri olarak kaleme almıştır. Güvenilir birçok âlimin işâri yorumlarıyla beraber hisse ve nüktelerini cemetme niyetinde olan müfessirin, işâri açıklamaları daha belirgin olmasına binaen rivâyet ve dirâyet yöntemini de kullanmıştır.

Kur'ân ilimlerini titizlikle işleyen tafsilâtli değerlendirmelerde bulunan Afvî Efendi, müteşâbih hususunda selefî anlayışı benimsemektedir. Kavramların vücûhuna değinirken sûre içinden seçtiği sözcüklerin Mukâtil b. Süleyman'ın eserinde mevcut bulunduğu görülmektedir. Ayrıca kelimelerin vecihleri bahsinde çoğu zaman aralarında uyum söz konusudur. Afvî Efendi, Ku'ân'ının îcâzı hususunda onun nazmı ve telifi ile anlamının vakiya uygun olması anlamında mucize olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca sûrede yer alan birçok garib kelimeyi izah ettiği görülmektedir. Afvî Efendi sûrenin âyetinde yer alan "kasas" kavramıyla ilintili olarak kıssa konusuna giriş yapmakta bu hususta sûrenin de bir kissadan ibaret olması hasebiyle geniş malumat vermektedir. Meramını anlatmak için kendisi de kıssalardan faydalanmaktadır. Eserin en dikkat çekici bir özelliği de işârî yönünün daha yoğun olmasına binaen rivâyet ve dirâyet özelliklerini kendinde mezcetmesidir. Ayetlerin anlamına ışık tutmak, âyetin anlamını pekiştirmek, kapalı, garib ve mübhem ifadeyi açıklığa kavuşturmak için âyetler, hadisler, sahâbe ve tâbiîn kavlından faydalanmaktadır. Âyetlerde geçen kırâat vecihlerini, kimi zaman imamın ismini zikrederek kimi zaman isim belirtmeksizin kaydetmesi ve bu farklılıktan kaynaklanan anlam değişikliğini de vurgulaması eserin öne çıkan bir diğer özelliğidir. Dönemin şair şeyhleri arasında yer alan Afvî Efendi, beyt, şiir, kıta olarak tasniflemiş olduğu şiirleri, genelde âyetleri ve âyetlerden çıkardığı

¹⁹⁷ Süleyman Uludağ, "Keşf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 315.

¹⁹⁸ Afvî, *Netîcetü't-Tefâsîr*, 83a.

hisseleri teyit ve kavramları sarf açısından değerlendirmek için zikretmektedir. Kişi ve yer isimlerini tespit etmek, anlatılan durumun arka plânını aydınlatmak, olayın akışı esnasındaki boşlukları tamamlamak ve kimi zaman görüşünü teyit etmek gibi saikler sebebiyle sıkça İsrâiliyat'a başvurmuştur. Dirâyet yönünden de oldukça bereketli olan eserde dilbilimsel anlamda tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. Âyetlerden fikhî hükümler çıkarırken tarafsızlığını korumaktadır. Ancak itikâdî değerlendirmelerde İmam Maturîdî'nin görüşlerini esas alarak çeşitli yönleriyle diğer görüşleri eleştirmektedir. Ayrıca Ya'kûb Afvî Efendi mübhem lafızları açıklama cihetini tercih ederek bu anlamda İmam Maturîdî'den farklı bir yol izlemektedir. Eserin bir diğer öne çıkan özelliği de âyetlerin işârî olarak yorumlanması, âyetlerden remizler çıkarıp işârî ve itbârî tasavvufî işaretlerine değinmesi ve analogik çıkarımlarda bulunmasıdır. Müellifin âyetlerin anlamına yönelik izahlardan sonra bir ya da birkaç âyetten hayata dair hisseler çıkarması ise eserin en belirgin özelliklerinden birisidir.

Sonuç itibariyle Ya'kûb Afvî Efendi genel anlamda âyetleri tefsir ederken lugâvî açıdan değerlendirdiği gibi itikâdî, fikhî ve işârî yönden de çıkarımlarda bulunmaktadır. Bir ya da birkaç âyeti bu şekilde tefsir eden müellif, bu âyetlerden hayata dair hisseler çıkarmaktadır. Eserin geneline hâkim olan vaaz üslûbuyla çıkarılan bu hisseleri teyid etmek için âyetler, hadisler, şiirler, hikâyeler rivâyetler, bağlama eklenmektedir. Genel itibariyle insanları uyarmak ve eğitmek amaçlı bu hisseler, âyetleri daha yaşanır hale getirmek için hayatla ilişkilendirilip çoğu kez analogik çıkarımlarla somutlaştırılmaktadır. Hisse çıkarılan bu âyetler en sonunda remizlendirilerek veya işârî ve itbârî yoruma dayalı istidlâller getirilerek işârî yönden de tefsir edilmektedir. Dilbilimi ve tasavvufî özellikleriyle öne çıkan eser döneminin kültürünü yansıtmakla beraber özgün özellikleriyle kendinden sonraki nesle de güzel bir mirastır.

Kaynakça / Reference

Abay, Muhammed. "Osmanlı Dönemi Müfessirleri." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1992.

Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası." *Dîvân İlmi Araştırmalar* 1/6, (1999): 249-303.

Afvî, Ya'kûb. *Netîcetü't-Tefâsîr fi SûretiYûsuf*. Hafız Ahmed Paşa, 19.Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *Hulâsatü'l-Beyân fî Mezhebi'n-Nu'mân*, Hüdâî Efendi, 392, H. Selimağa Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *Tuhfetü'l-Vü'âz fî Nehci'l-İttiâz*, Hüdâî Efendi, 623, H. Selimağa Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *Hediyetü'l-Vü'âz*, Hüdâî Efendi, 336, H. Selimağa Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *Kenzü'l-Vâizîn*, Hz. Nasûhî Dergâhı, 160, Süleymaniye Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *el-Vesiletü'l-Uzmâ ilâ Hazerti'l-Müctebâ*, Hüdâî Efendi, 392, H.Selimağa Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye*, Hacı Mahmud Efendi, 2919, Süleymaniye Kütüphanesi.

Afvî, Yâkûb. *el-Mefâtîh ale'l-Mesâbîh*, Cârullah, 357, Süleymaniye Kütüphanesi.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ateş, Süleyman. "Hazarât-ı Hams." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 115-116. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsîr Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.

Ateşyürek, Ahmet. "Yakub Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı." Yüksek Lisans Tezi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.

Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.

Ayvansarayî, Hüseyin. *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1864.

Birişik, Abdülhamit. "İsrâiliyat." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23:199-202. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Birişik, Abdülhamit. "Tefsir." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40: 281-293. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1342.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.

Çakır, Adalet. "Bir Hüdâyî Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyyesi." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2016): 45-114.

Çelebi, İlyas. "Hicap." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 429-430. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. İstanbul: Ensar Nesriyat, 2006.

Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 360-362. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Divlekçi, Celaleddin. "Fîruzâbâdî'nin Kur'an İlimlerine Dair Görüşleri." *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29/4 (2017): 1-32.

Gümüş, Sadreddin. *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*. Ankara: Kayihan Yayınları, 1990.

Güney, Ahmet Faruk. "Gaza Devrinde Kur'an'ı Yorumlamak." *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 18/1 (2005): 193-244.

Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29:258-260. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23: 195-199. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Hüseyin Vassaf, Osmanzâde. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrar ve Şerhi Esmâr-ı Ebrar*. Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2005.

İsfahânî, Râğîb. "Ru'ya". *Müfredât fî Gârîbil'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Seyyid Keylânî. 170. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1422/1209.

İbn. Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru'l-İhyâ'il-Kütüb'il-Arabiyye, 1373/1953), 1286.

Karagöz, Mustafa. "Vücûh ve Nezâirin Terimleşme Süreci." *Bilimname Dergisi*, 14/1 (2008): 7-33.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.

Kurtubî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

Maden Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârüt't-Tenzîl Hâşiyesi*. İSAM Yayınları, 2015.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, İstanbul: Dâru'l-Mîzan, 2005-2011.

Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir fi'Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dübey: Merkezü Cum'a el-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, 2006.

Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Paşa, İsmâil. *Hediyetü'l-Ârifin: Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabî. 1955.

Râzî, Ziyâeddin Ömer Muhammed Fahreddin. *Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Gâyb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

Serkis, Yûsuf Elyan. *Mu'cemü'l-Matbû'âtî'l-Arabiyye ve'l-Mu'arreb*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1928-1930.

Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1996.

Sürûrî, Muslihiddin Mustafa b. Şaban. *Tefsîru Sûreti Yûsuf*. 787, Ötüken İl Halk Kütüphanesi.

Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2002.

Tosun, Necdet. "Aziz Mahmut Hüdâyî'in Tecellyât İsimli Eseri ve Tasavvufta Ruhî Tecrübelerin Aktarılması Geleneği." *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, Ed. H. Kâmil Yılmaz, 223-230, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 21-22 Mayıs 2005.

Uludağ, Süleyman. "Keşf." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 315-317. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Ünal, Mehmed. "Afvî Yakub." [1.5.2018]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afvi-yakub>.

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Celvetiye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (1993): VII, 273-275.

Yılmaz, Necdet. "Bir Arşiv Vesikası Işığında Hüdâyî Âsitânesi' Şeyh Tayini." *Aziz Mahmut Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri 2*, Ed. H. Kâmil Yılmaz, 95-100, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 21-22 Mayıs 2005.

Yücer, Hür Mahmut. "Şeyh Yakub Afvî Efendi ve Şeyh Mehmed Şehâbeddin Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı." *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (20-22 Mayıs 2005)* 279-310.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*. Kahire: Mektebetü Vehbe 1986.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1424/2003.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebetü't Dâru't-Turas, 2006.

Zirikli Hayreddin. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002.

